

Fennolatinaa

Klassikoiden päivillä 2. 2. 1975 pidetty alustus

Jokainen koulussa tai yliopistossa latinan kieltä opettava on joutunut toteamaan, että on olemassa aivan erityinen suomen kielen alalaji, jota käytetään silloin ja vain silloin, kun suomennetaan latinankielistä tekstiä. Tästä erikoisesta suomen kielen lajista voidaan käyttää vaikkapa nimitystä fennolatina. Sitä viljelevät koululaiset latinankirjoituksissaan, opiskelijat pro exercitio -harjoituksissaan ja Rooman kirjallisuuden opiskelijat käänöksissään. Tässä eräitä sen tuntomerkkejä:

Fennolatinassa käytetään usein pitkiä ja monimutkaisia virkkeitä, jotka toisinaan ovat todellisia akrobaattiesityksiä, tähän tapaan: »Kun hän silmät käyttäen luotuina oli piirtelemässä hiekkaan kuvioita, hän ei liiallisen tutkimusintonsa vuoksi voinut sotilaille, joka oli rynnännyt taloon ryöstelemään ja miekka paljastettuna kysyi, kuka hän oli, vastata muuta kuin tämän: 'Älä sotke ympröitäni.'»

Myös lauseiden keskinäinen järjestys on fennolatinassa toinen kuin mihin suomen kielessä yleensä on totuttu: »Viholliset, niin pian kuin he huomasivat meidän ratsumiehemme, ryhtyivät hyökkäykseen.» »Mutta Dareios, kun hän oli palannut Euroopasta Aasiaan, hankki 500 laivan laivaston.» »Hänen mielipiteensä, vaikka se ei saanutkaan kannatusta, on kuitenkin sangen kiitettävä.»

Tässä kielessä on myös tapana vahvistaa adjektiivien tehoa eri tavoin. Rooman kadut olivat erittäin leveitä, sen puutarhat mitä kauneimpia ja tempelit sangen avaria; filosofit olivat erittäin viisaita, sotilaat mitä urhoollisimpia, ylimykset sangen jalosukuisia. Se suosii vanhahtavia sanoja, sellaisia kuin 'tokko' ja 'yhtä kaikki'; siinä päälliköt rientävät eteenpäin mitä pisimmin päivämatkoin päästäkseen rynnäköiden ahdistamaan kaupunkia, sotilaat kaatuvat taistellen tai heittoaseiden peittäminä, leijonat teeskentelevät erittäin ankaraa tautia ja ketut vitkastelevat tervehtiä leijonaa, aasit ovat raskaiden taakkojen sälyttämiä, konsulit istuvat kivellä veren peittäminä ja äkillisen myrskyn perin pohjin hämmentämät merimichet juokselevat laivalla ympäriinsä.

Erikoista tässä on se, että samat koululaiset ja opiskelijat, joiden mieleenkään ei tulisi ainekirjoituksessa ja muissa omista teksteissään käyttää tämäntapaista kieltä, pitävät sitä aivan luonnollisena, ehkä jopa ansiokkaanakin, silloin kun he kääntävät latinan kielestä. Mistä tämä voi johtua?

Syitä on moniakkin, fennolatinaksi nimittämäni kieli on syntynyt useiden tekijöiden yhteistuloksena. Eräät sen piirteet, nimenomaan sanastolliset erikoisuudet, ovat kielioppien, sanakirjojen ja sanastojen välityksellä periytyneet sukupolvelta toiselle. Näyttää myös olevan yleinen käsitys, että vanhoista asioista sopiikin puhua vanhahtavin sanakääntein. Tämä käsitys saattaa huvittavalla tavalla vaikuttaa jopa muoto-opillisiin seikkoihin: sama sanomalehti, joka kertoo turvajoukkojen kuljetuksesta *Kyprokseen*, saattaa toisaalla

puhua matkoista, joita muinaiset egyptiläiset tekivät *Kyproolle*. Eräitä seikkoja taas teroittavat oppilaiden mieleen opettajat, jotka ovat aikoinaan oppineet näin omilta opettajiltaan, nämä taas omiltaan jne. Tietyt traditiot ovatkin pystyneet erityisen vankasti juurtumaan juuri latinan opetukseen, koska siinä tekstimateriaali on aikojen alusta näihin asti pysynyt käytännöllisesti katsoen samana — siinä ei voida kuten nykykielten opetuksessa tuottaa jatkuvasti uutta aineistoa.

Mutta näiden traditiona periytyneiden erikoisuuksien lisäksi on sellaisia, jotka aivan spontaanisti putkahtavat esiin jokaisen uuden oppilaspolven kohdalla. Latinan kielen siirtovaikutus on joissakin kohden niin voimakas, että siitä irtautuminen vaatisi tietoisia ponnisteluja. Tällainen piirre on juuri oppilaissa sitkeänä elävä pyrkimys latinan pitkien virkeperiodien orjalliseen kopiointiin. Vai eikö oppilaita edes uskalleta rohkaista periodien hajottamiseen? Ajatellaanko, että pitkät virkkeet ovat latinankieliseen proosaan niin erottamattomasti kuuluva tyylipiirre, että ne on säilytettävä myös käännöksessä? Vieraan kielen tyylipiirteet on tietysti yritettävä siirtää käännökseenkin, jos ne tuntuvat luontevilta myös kohdekielellä. Latinan periodit eivät kuitenkaan ota siirtyäkseen luontevasti suomeen, siitä voi helposti vakuuttua lukemalla jotakin vanhempaa suomennosta, jossa ne on yritetty säilyttää. Usein päästäänkin parempaan tulokseen käsittelemällä tekstiä vapaammin: pitkät virkkeet voidaan sopivissa kohdin katkaista, sivulauseita voidaan muuttaa päälauseiksi ja toisentyypisiksi sivulauseiksi. Tein kerran pienen pistokokeen: valitsin eräästä latinalaisesta tekstistä joukon kaikkein pisimpiä virkeperiodeja ja vertasin niitä englantilaisiin ja ranskalaisiin käännöksiin. Englantilaiset kääntäjät olivat reippaasti katkoneet alkuperäisiä kokonaisuuksia, ranskantajat sen sijaan noudattivat melko uskollisesti alkutekstin periodeja. Tulos ei ole mitenkään yllättävä, onhan luonnollista että latinalaisen taidekielen tyylit

keinot elävät edelleen voimakkaimmin juuri romaanisissa kielissä. Suomi on sen sijaan ollut latinalaisen retoriikan vaikutuspiirin äärialueella; tämän keinoja ei useinkaan voida sellaisinaan siirtää suomen kieleen.

Edellä mainitsemieni adjektiivien vahvikkeiden takaa ovat tietenkin tunnistettavissa absoluuttiset superlatiivit, joita latina käyttää huomiota herättävän runsaasti. Kiitosta tai moitetta ilmaisevissa attribuuteissa on latinassa superlatiivien käyttö suorastaan sääntönä. Roomalaisesta olisi tuntunut vähätellyltä sanoa, että Sokrates oli *vir sapiens*, 'viisas mies'; hän oli toki *vir sapientissimus*. Eikä jonkun päällikön kuvaaminen sanoilla *vir fortis*, *amplo genere natus* 'urhea ja jalosukuinen' olisi kuulostanut vakuuttavalta, oli sanottava *vir fortissimus*, *amplissimo genere natus*. Mutta jos nämä superlatiivimuodot aina tunnollisesti käännetään, tuloksena on liikasanojen runsaus, joka suomalaisessa tekstissä pistää kiusallisesti silmään. Yksi käännöskielen tuntomerkkejä onkin juuri se, että tiettyjen muotojen frekvenssi poikkeaa siitä, mikä se olisi vastaaventyypissä samankielisessä alkuperäistekstissä. Eiköhän siis riitä, että puhumme vain viisaasta Sokrateesta ja urheasta ja jalosukuisesta päälliköstä.

Samoin ei ole aiheellista kääntää kaikkia latinalaisen tekstin partikkeleita (*nam*, *enim* 'sillä, näet', *autem* 'mutta, taas', *tamen* 'kuitenkin', *quidem* '-han, -pa, tosin', *non solum sed etiam* 'ei ainoastaan vaan myös' jne.). Jo latinan alkeita opiskeleva huomaa, että niitä käytetään latinassa suhteellisesti paljon enemmän kuin suomessa; suomalaisessa käännöksessä ne ovat usein aivan tarpeettomia, jopa häiritseviä. Niiden runsaus latinassa — ja kreikassa — johtui lähinnä käytännön syistä: tekstihän kirjoitettiin yleensä kuultaviksi eikä omin silmin luettaviksi, ja syntaktisia suhteita selväntävät partikkelit olivat tarpeellisia ymmärtämisen helpottajina ja muistin tukena; niiden avulla kuulija pystyi hahmottamaan oikein laajatkin virkekokonaisuudet. Nykykielisessä

tekstissä, joka on tarkoitettu silmälle eikä korvalle, ei ole tarvetta partikkelien yhtä runsaaseen käyttöön. Tätä ei ole aina otettu huomioon etenkin vanhemmissa antiikin kirjallisuuden suomennoksissa, ja niiden merkillisen selittelevä ote ja uuvuttava monisanaisuus johtuikin suureksi osaksi juuri tästä.

Monisanaisuutta lisää latinasta suomennettaessa vielä se, että kun pyritään tunnontarkasti tuomaan esiin sanojen tarkat merkitykset, joudutaan helposti »liikakääntämiseen»: *perterritus*-sanan vastineeksi riittäisi mainiosti 'säikähtynyt, kauhistunut', mutta usein vaaditaan vielä *per-*etuliitteen käännettäväksi, ja tuloksena on sitten jokin 'perin pohjin säikähtynyt'. Samaa perusteellisuutta osoitetaan esim. *devincere*-sanan kohdalla, jonka vakiokäännökset ovat 'voittaa ratkaisevasti' tai 'voittaa perin pohjin'. Eikö pelkkä 'lyödä' ajaisi saman asian?

Kun ei lainkaan uskalleta poiketa sanaston tai sanakirjan suosittamista vastineista, joudutaan usein turhan monimutkaisuuteen ja merkillisiin käännöksiin. Esim. verbille *malo* antavat sanakirjat vastineen 'tahtoa mieluummin', ja niinpä oppilaat tarjoavat aina suomennokseksi tyyppiä 'hän tahtoi mieluummin tehdä niin kuin niin', silloinkin kun hyvin riittäisi pelkkä 'hän teki mieluummin niin kuin niin'. — Linkomiehen kieliepissä olevien oratio obliquan suomennusohjeiden mukaisesti on epäsuoraan esitykseen sisältyvä infinitiivin futuuri tapana kääntää tyyppillä 'tulisivat -maan', esim. »*Dixit eos locum, ubi esset, facile inventuros esse*» 'hän sanoi, että he tulisivat helposti löytämään sen paikan, jossa hän oli'. Miksi ei vain 'he löytäisivät'? Lauseen »*Hostes polliciti sunt obsides se daturus esse*» oppilaat kääntävät usein 'Viholliset lupasivat tulevansa antamaan panttivankeja' — tuskinpa kukaan opettaja sentään tällaista käännöstä vaatii. Vastaavanlainen hyperkorrektti muoto on myös käännöksessä 'Caesar käski tuotavan panttivankeja' (*Caesar iussit obsides adduci*); Linkomiehen kielioppi tosiaan antaa passiivin

infinitiivin preesensille (*amari, agi*) vain yksioikoisesti vastineet 'tulla rakastetuksi, ajetuksi' ja 'rakastettavan, ajettavan'.

Yksi niistä latinan kielen kategorioista, jotka suomalaiselle opiskelijalle tuottavat jatkuvia hankaluuksia, on konjunktiiivi kaikkinne hienouksiineen. Erityisesti finaalin relatiivilauseen konjunktiiivi on meillä perinteisesti ollut keskeinen knoppi. Onneton se oppilas, joka ei huomaa vaarivaa konjunktiiivia esim. lauseessa »*Ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent*», vaan kääntää: 'Hänen luokseen saapui lähettiläitä, jotka pyysivät anteeksi aikaisempaa menettelyään.' Hän saa rangaistuksensa. Mutta miksi oppilaat jatkuvasti hairahtuvat juuri tämän konjunktiiivityypin kohdalla? Käsittääkseni siksi, että suomen kannalta on loppujen lopuksi yhdentekevää, sanotaanko 'hänen luokseen tuli lähettiläitä pyytämään anteeksi' vai '— — tuli lähettiläitä, jotka pyysivät anteeksi'. Toinen esimerkki: »*Darius fecit in Istro flumine pontem, quo copias traduceret*». Tämä on aina vaadittu käännettäväksi 'Dareios teki Tonavan alajuoksulle sillan, jota pitkin hän johtaisi joukkonsa joen yli' tai '— — johtaakseen sitä pitkin joukkonsa'. Uskon kuitenkin, että jos suomalainen kirjailija kuvaisi näitä tapahtumia, hän kirjoittaisi: 'D. teki — — sillan, jota pitkin hän sitten vei joukkonsa' tai vielä mieluummin: 'D. teki — — sillan ja vei joukkonsa sen yli.' Latinassa ajatellaan, missä tarkoituksessa Dareios teki sillan, suomalainen taas hahmottaa Dareiosen puuhat kahtena keskenään samanarvoisena perättäisenä tapahtumana. Olisi siis kai luonnollista hyväksyä myös käännös, joka ilmaisee asian kuten suomalainen sen luonnostaan sanoisi, ei kuten roomalainen on sen aikoinaan ajatellut. Suomessa sanotaan: mies teki kirveen ja meni hakkaamaan puita, latinassa sanottaisiin: mies teki kirveen mennäkseen hakkaamaan sillä puita.

(Alustusta seuranneen keskustelun aiheuttama lisähuomautus: sanomattakin on selvää, että jos finaalisessa relatiivilau-

seessa ilmaistu tekeminen ei toteudu vaan jää pelkäksi aikomukseksi, finaalisuus on tavanomaisin keinoin tuotava ilmi käänöksessä.)

Varsinkin aiemmin vaadittiin latinan tiukkojen *consecutio temporum* -sääntöjen noudattamista myös käänöksessä. Niinpä pluskvamperfekti oli punakynän uhalla myös temporaalisessa sivulauseessa suomennettava pluskvamperfektillä: »*Cum tyrannus ex poeta quaesivisset, quid esset deus, is non statim ad respondendum paratus erat*» — 'Kun hallitsija oli kysymyt runoilijalta, mikä jumala oli, hän ei ollut heti valmis vastaamaan'. Tällaisissa tapauksissa oppilaat tekivät yhtenäen »virheitä», yksinkertaisesti siksi että suomessa ei sanota: »Kun *olin* *menmyt* sinne, kuulin miten asia oli» vaan »Kun *menin* sinne — —.» Suomen omat *consecutio temporum* -säännöthän ovat varsin väljät; on kai luonnollista antaa oppilaiden käyttää käänöksissään aikamuotoja siten kuin niitä suomessa normaalisti käytetään.

Opetuksessa olisi siis tähänastista paremmin tehtävä selväksi, millainen käänös on »hyvä» ja »oikea»: sekö joka pyrkii tarkoin ilmaisemaan, miten vieraskielinen kirjoittaja on ajatellut omalla kielellään, vai se joka ilmaisee asian luontevasti toisella kielellä ja jättää sanomatta sen, mitä ei luontevasti voida ilmaista.

Olen jo kuulevinani vastalauseita. Jos oppilaat totutetaan jättämään pois tarpeettoman tuntuiset sanat eikä konjunktiiveilla ja aikamuodoillakaan ole niin väliä, miten heidän käy ylioppilaskirjoituksissa? Esitänkin toivomuksen, että ylioppilastutkintolautakunnan latinan edustajat julkistaisivat kantansa tässä koskettuihin periaateseikkoihin. Tällaisen selvityksen jälkeen opettajien ei enää tarvitsisi sanoa ryhmälleen: »Ei tämä nyt oikein hyvältä kuulosta, mutta kääntäkää varmuuden vuoksi näin ainakin ylioppilaskirjoituksissa.»

Marja Itkonen-Kaila